

Program UNESCO Člověk a biosféra (MaB)

V letošním roce si připomínáme 40. výročí zahájení činnosti jednoho z nejvýznamnějších mezivládních programů UNESCO, zaměřených na udržitelný rozvoj. Celosvětový program Člověk a biosféra (Man and the Biosphere – MaB) byl vyhlášen na generální konferenci UNESCO v r. 1970. Na prvním zasedání v listopadu 1971 pak Rada Programu MaB definovala cíle, které stanovily „rozvinout v rámci přírodních a socioekonomických věd základnu pro racionální využívání přírodních zdrojů biosféry a pro zlepšení globálního vztahu mezi člověkem a životním prostředím; předpovídat důsledky dnešních aktivit na zítřejší svět a tím posilovat lidskou schopnost účinně hospodářit s přírodními zdroji biosféry (UNESCO, 1971).“ Právě začlenění socioekonomického aspektu je novátorským přístupem v integrované ochraně životního prostředí.

Jako nástroj k naplňování cílů Programu MaB mají sloužit zvláště vybraná území nazvaná biosférické rezervace = biosphere reserve (BR). Význam anglického označení má ležet spíše ve významové rovině biosférická rezerva nebo záloha než přímo rezervace, která v překladech do mnoha jazyků, včetně českého, nepřesně akcentuje pouze ochranný aspekt BR. To je důvod, proč v některých zemích používají označení biosférická oblast, biosférický park apod., které výstižněji naznačují širší záběr programu MaB než pouze ochranu přírody. I v bývalém Československu se dříve používal termín biosférický fond (jako např. půdní nebo lesní fond), ale na naléhání ochránců se zůstalo v otročského překladu kvůli jednoduchosti při překladech materiálů a komunikaci v mezinárodních kontaktech (Jeník a kol. 1996).

Nejenom název, ale i vlastní filozofie biosférických rezervací narážela a bohužel stále naráží na problémy vyplývající z mylného chápání této instituce, která není ve své podstatě pouze ochranná a nemá výhradně geografický a ekologický rozměr. Větší důraz na ochrannou funkci prostřednictvím BR by mohl být teoreticky ospravedlněn pouze v zemích s absencí legislativy na ochranu přírody,

kde je takový postup odůvodnitelný. Ve vyspělých zemích světa s propracovanou environmentální legislativou, kam patří v mnoha směrech i Česká republika, však ochranu přírody jako svou jedinou prioritu zajišťují jiné instituce a zaměření BR by tak mělo zůstat širší a vyvážené.

Funkce a zonace biosférických rezervací

Každá biosférická rezervace musí nejen před svým vyhlášením, ale i po svém přijetí do Světové sítě BR splňovat konkrétní soubor kritérií a být schopna plnit určité funkce. Na celém světě mají společné tři rovnocenné funkce, kterými jsou:

- ochrana přírodní a kulturní různorodosti;
- sociálně, kulturně a environmentálně udržitelný ekonomický rozvoj;
- podpora výzkumu, monitorování a vzdělávání.

Všem třem základním úkolům BR by se měla přikládat stejná důležitost. Z toho vyplývá, že specifikem biosférických rezervací je, že se nezaměřují pouze na ochranu přírody, která musí být prioritní jen ve zvláště chráněných územích spravovaných orgány ochrany přírody. Ochrana přírody musí být rovnocenně doplněna o podporu těch lidských činností v krajině, které vedou k jejímu pozitivnímu udržitelnému využití a rozvoji, a také o sdílení informací a zkušeností získaných činnostmi a výzkumem.

Území každé BR by také mělo být rozděleno do tří funkčních zón (obr. 2):

- Jádrová zóna – tj. území určené pouze k ochraně biologické diverzity, k monitorování přirozených či minimálně poškozených ekosystémů, provádění nedestruktivního výzkumu a k ostatnímu využívání bez následků (např. ekoturistika a vzdělávání) a je zařazeno národní legislativou mezi zvláště chráněná území.
- Nárazníková zóna – oblast obklopující nebo spojující jádrové zóny, které chrání před negativními vlivy. Využívá se především pro činnosti související s ochranou přírody a ekologickými postupy, včetně environmentálního výzkumu a výchovy,

rekreace, ekoturistiky atd. Šetrné udržitelné hospodaření a využívání přírodních zdrojů zde není vyloučeno. I nárazníková zóna může být, stejně jako jádrová zóna, chráněna národní legislativou.

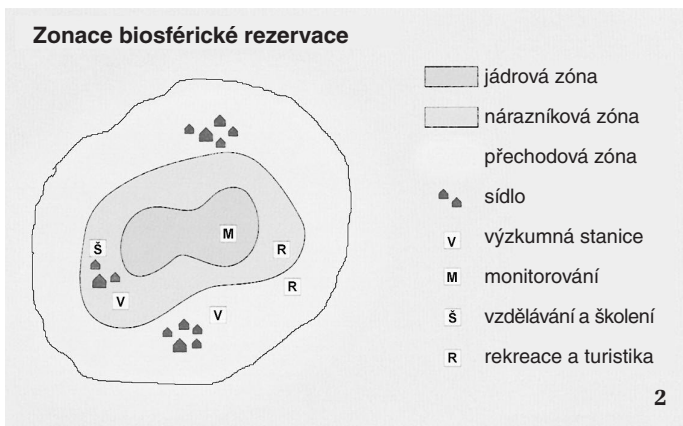
● Zbytek území BR tvoří přechodová zóna neboli tzv. oblast spolupráce: nejvýznamnější zóna, kde se uskutečňuje běžná hospodářská činnost nebo i jiné užívání se zvláštním důrazem na podporu šetrného hospodaření. V této zóně by všechny zainteresované subjekty (orgány státní správy, orgány zájmové a územní samosprávy, zájmová sdružení, výchovné a vědecké instituce, podnikatelské subjekty, veřejnost atd.) měly společně pracovat na řízení a udržitelném rozvoji a využití zdrojů této oblasti.

Přestože původní představa uspořádání tří zón měla formu série soustředěných kruhů, byly zóny v praxi ustanoveny různými způsoby, aby odpovídaly místním potřebám a podmínkám. Protože zonace BR v České republice nemá restriktivní moc, měla by být navržena tak, aby co nejlépe využila existující legislativní ochranu území a přitom respektovala zájmy zúčastněných subjektů.

BR není zvláště chráněné území

Biosférické rezervace navrhuje národní vlády a jsou vyhlášeny Mezinárodní koordinační radou MaB. Na území každé z nich se také ve většině případů nacházejí lokality národního systému chráněných území, u nás jsou to např. národní parky, chráněné krajinné oblasti, přírodní rezervace apod., nebo jiná mnohdy mezinárodně uznávaná území (lokality Světového dědictví UNESCO, Ramsarské mokřady,

- 1 Síť biosférických rezervací v České republice
- 2 Modelové schéma zonace biosférických rezervací. Podle: MaB, UNESCO (1996)

lokality Natura 2000 atd.). Vztah BR ke kategorii národních parků, přírodních parků nebo chráněných krajinných oblastí je pouze takový, že se s některou z těchto kategorií vždy částečně nebo úplně překrývají. Územní překryv však neznamená významovou shodu. BR jsou součástí světové sítě UNESCO a mají výhody globální spolupráce. Priority a doporučené formy participačního managementu (viz dále) nejsou a často ani nemohou být zcela shodné s velkoplošnými zvláště chráněnými územími tak, jak je známe v České republice nebo jinde v Evropě (Jeník a kol. 1996). Za dobu trvání Programu MaB bylo zrušeno několik BR právě proto, že byly „pouze“ národním parkem. Žádný národní park však nikdy nebyl zrušen proto, že by zároveň fungoval jako biosférická rezervace.

Nezbytným prvkem každé BR musí být významný podíl lidského elementu nejen v krajině, ale také v účasti na managementu BR. Pro něj je nezbytná rovnocenná spolupráce a zapojení samosprávy, místního obyvatelstva, státní správy, zástupců podnikatelských subjektů i ochranářských skupin a také odborníků na přírodovědné i společenské obory. S přímým rovnocenným zapojením různých subjektů do správy a rozhodování o BR, tzv. participačním managementem, pracuje v České republice pouze Biosférická rezervace Dolní Morava, a to na platformě obecně prospěšné společnosti. V ostatních českých BR je řízení částí pracovní náplně určeného pracovníka státního orgánu ochrany přírody, tj. buď příslušné CHKO nebo NP. Protože v těchto BR není oddělen výkon státní správy od managementu BR, není přímé zapojení subjektů mimo orgány ochrany přírody do správy BR ani možné.

Činnost BR se netýká pouze ochrany přírody

Koncept biosférických rezervací byl vytvořen v r. 1974 a poté zásadně přepracován v r. 1995, kdy byly určeny Rámcové stanovky světové sítě biosférických rezervací a Sevillská strategie s ústředním pojmem udržitelný rozvoj (viz dále). Madridský akční plán z r. 2008 určuje priority BR pro období 2008–13.

V počátcích programu MaB v 70. letech 20. stol. byly nejen BR, ale i celý program ovlivněny tehdejší Sovětským svazem a USA. Obě země se snažily vyhlášením těchto rezervací mezinárodně potvrdit výjimečnost svých přírodních území a vycházely z nesprávného předpokladu, že prioritou BR je ochrana biomů na velkých plochách nedotčených člověkem, čímž došlo k tomu, že se překrývala instituce národního parku a BR. Tento přístup odrážel od zapojení zemí, zejména západoevropských, na jejichž území se neovlivněná příroda již tehdy téměř nenacházela. Na začátku 80. let došlo ke změně vnímání priorit programu, ke které přispělo i Československo mezinárodními prezentacemi o krajině BR Třeboňsko (1977) ovlivněné těžbou šterkopísků (Jeník a kol. 1996).

V r. 1983 UNESCO svolalo 1. mezinárodní kongres o biosférických rezervacích v Minsku v Bělorusku, kde vznikl Akční plán pro BR, které začaly být chápány ve své původně zamýšlené podobě, a to jako

3 Zvláště chráněná území jsou součástí každé biosférické rezervace. Územní překryv však neznamená významovou shodu. Foto P. Čupa

oblasti, kde se studují střety civilizačních a přírodních faktorů a hledají se možná kompromisní řešení. Dalším milníkem, jenž dále ovlivnil vývoj BR, byla Konference OSN o životním prostředí a rozvoji v Rio de Janeiro, jejímž výstupem se stala Úmluva o biologické diverzitě (1993). Jejím cíli jsou mimo jiné ochrana biologické diverzity, udržitelné využívání jejích částí a spravedlivé a vyvážené sdílení prospěchu vyplývajícího z využívání genetických zdrojů. Program MaB se k těmto cílům přihlásil a BR se tak staly významným příspěvkem k naplňování Úmluvy.

V r. 1995 se konala přelomová Mezinárodní konference o biosférických rezervacích v Seville, která přinesla zásadní Rámcové stanovky BR a tzv. Sevillskou strategii. Tato konference dala jednoznačný a konečný signál, že se BR od tradičních rezervací liší tím, že nejsou zaměřeny pouze na ochranu přírody, ale respektují a podporují ty lidské činnosti v krajině, které vedou k jejímu pozitivnímu udržitelnému využití a rozvoji. Toho má být dosaženo v úzké spolupráci s obcemi, soukromým sektorem a dalšími subjekty v rámci čtyř cílů:

- využívat BR k ochraně přírodní a kulturní různorodosti, zlepšit zastoupení přírodní a kulturní diverzity v síti a začlenit BR do plánování ochrany životního prostředí;
- využívat BR jako modely územního managementu a udržitelného rozvoje, zajistit podporu a angažovanost místního obyvatelstva, zajistit lepší sladění a propojenost mezi jednotlivými zónami biosférických rezervací a začlenit BR do územního plánování;
- využívat BR pro výzkum, monitorování, vzdělávání a výchovu, rozšířit poznání vzájemného působení mezi člověkem a biosférou, zdokonalit monitorovací činnost, zlepšovat vzdělávání, informovanost

a zapojení veřejnosti a zvyšovat úroveň školení určených pro specialisty a manažery;

- naplňovat pojem BR, integrovat funkce biosférických rezervací a posílit jejich světovou síť.

Výše zmiňovanou spoluprací se soukromým sektorem mohou být BR vzorem i klasickým ochranářským rezervacím, zejména v době, kdy finančně náročná oblast ochrany přírody trpí kvůli ekonomické krizi a s tím spojeným snižováním veřejných výdajů. Právě proto Program MaB podporuje transparentní účast podnikatelských subjektů na všech úrovních.

V r. 2008 se ve španělském hlavním městě uskutečnil 3. světový kongres biosférických rezervací. Jeho úkol spočíval ve zhodnocení činnosti sítě BR od r. 1995 (Sevillská strategie) a využití potenciálu BR v souvislosti s novými výzvami, jako jsou např. ztráta tradičních znalostí a kulturní různorodosti, demografické změny, ztráta orné půdy nebo změny klimatu, podpora udržitelného rozvoje, urbanizace, pokles biodiverzity atd.

Výsledkem konference bylo přijetí Madridské deklarace a Madridského akčního plánu, který rozpracoval Sevillskou strategii do konkrétních kroků, jež by se měly realizovat v letech 2008–13 (plánovací cyklus UNESCO). Plán obsahuje 31 cílů, 62 opatření a je koncipován tak, že zdůrazňuje potřebu využívat BR jako místa, kde lze ukázat efektivní odpověď na současné výzvy, jako jsou klimatické změny, rostoucí urbanizace, chudoba, dezertifikace apod. Konkrétní kroky, které plán využívá, zahrnují mimo jiné začlenění městských oblastí do BR, zajištění vzdělávání týkajícího se rozdílných ekosystémů, určení pilotních BR ke zhodnocení jejich ekonomického přínosu na místní úrovni, spoluúčast soukromého sektoru nebo propagace BR prostřednictvím označování výrobků.

Do světové sítě biosférických rezervací patřilo v r. 2011 celkem 564 BR ve 109 zemích, z toho 6 na území České republiky (Šumava, Krkonoše, Křivoklátsko, Třeboňsko, Bílé Karpaty a Dolní Morava – obr. 1). Pro akceptování Programu MaB a vyhlášení BR přijaly některé státy specifickou legislativu. V České republice, tak jako i v mnoha jiných účastnických státech však ani MaB, ani institut BR žádnou zmínku, a tedy ani oporu v zákonech nemají. Na jednu stranu to posiluje akceptovatelnost u veřejnosti, na druhou stranu Program MaB a téma BR zatím nenašly své pevné místo v aktivitách Ministerstva životního prostředí ani jiných ministerstev. To je poněkud zvláštní, vezmeme-li v úvahu, že zástupci tehdejšího Československa se přímo a aktivně účastnili Programu MaB od jeho prvopočátků. Potenciál biosférických rezervací jako účinného nástroje udržitelného managementu zejména kulturní krajiny tak zatím zůstává v České republice i po 40 letech z velké části nevyužit.

Tento článek je úvodem do krátkého seriálu, v němž se o pohledy na Program MaB a biosférické rezervace podělí lidé z různých oblastí života, kteří jsou s touto problematikou přímo spojeni.